

СУСПІЛЬСТВО ТА ЛЮДИНА В КОНТЕКСТІ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННИХ РЕАЛІЙ

УДК 94:[316.32:341.322.5](4)''1917/1923''

Микола Глібіщук

Концепція «Другої Великої війни» 1917-1923 рр. Джея Вінтера

У статті автор проаналізував теоретичний концепт «Другої Великої війни 1917-1923 рр.» зnanого західного дослідника Джея Вінтера. Такий підхід американського історика є спробою поглянути на війну 1914-1918 рр. як транснаціональну історію та відмовою від західноєвропейського трактування цих подій. Також слід зазначити, що ключовим елементом концепції Дж. Вінтера є трансформація природи насильства, яка відбулася впродовж 1917-1923 рр.

Ключові слова: Велика війна, «Друга Велика війна», Джей Вінтер, постімперське насилля.

Уже тривалий час теза про визначальний вплив Першої світової війни на ХХ століття не викликає жодних заперечень як серед сучасних західних, так і українських дослідників. Не буде перебільшенням стверджувати, що війна 1914-1918 рр. «створила коротке ХХ століття». Адже процеси і тенденції у політичній, соціальній, економічній, культурній царинах, які мали місце у попередню історичну добу, беруть свої витoki саме з Великої війни 1914-1918 рр. Наведемо єдиний приклад. Знаний американський історик Пол Фассел у своїй праці

© Глібіщук М., 2018

Глібіщук Микола Васильович - кандидат історичних наук, асистент кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

«Велика війна та сучасна пам'ять» стверджував, що вплив Першої світової був настільки масштабним, що призвів до «створення нової мови», якою послуговувалися солдати для опису усіх тих страхіть, що відбулися упродовж 1914-1918 років¹.

Слід зазначити, що не зважаючи на численні наукові дослідження, проблематика Першої світової війни й досі викликає жвавий інтерес у зарубіжних істориків. Проте більшість цих публікацій відображають події та процеси Великої війни, що мали місце на Західному фронті. Скажімо, за підрахунками деяких західних вчених тільки з початку 1980-х рр. до 2001 р. кількість томів, які були каталогізовані у Британській національній бібліотеці під рубрикою «Світова війна 1914-1918 років» збільшилася у чотири рази². Однак переважна кількість з них стосується цього глобального протистояння на просторах Західної Європи. Тому теоретичний концепт, який запропонував відомий американський дослідник Джей Вінтер, є, з одного боку, спробою відійти від західноєвропейського бачення Першої світової. З іншого, не розглядати цей світовий конфлікт крізь призму національного нарративу, а як транснаціональну історію³.

Варто сказати, що Дж. Вінтер є професором Єльського університету та одним з найбільш відомих дослідників Першої світової у західній історичній науці. Він є автором та співавтором 25 наукових монографій, які безпосередньо чи опосередковано торкаються проблематики Великої війни. Показовим фактом, який демонструє впливовість цього вченого на Заході є те, що саме він є редактором багатотомної історії Першої світової Кембриджського університету.

Чому знаний американський історик пропонує виокремлювати події 1917-1923 рр. як «Другу Велику війну»? На думку Дж. Вінтера, для цього періоду характерна низка ознак, які не були притаманні 1914-1916 рр.

По-перше. Військові дії, які почалися влітку 1914 і тривали до кінця 1916 р., це була боротьба між великими державами за встановлення світової гегемонії. Однак протистояння, яке точилося між цими військовими потугами (Великою Британією, Францією, Німеччиною, Австро-Угорщиною і

Російською імперією) призвело до того, що закінчення 1916 р. слід вважати кризою наступальної стратегії війни. Адже усі наступальні військові операції учасників цього протистояння не спричинили радикальної зміни співвідношення сил на фронтах. Скажімо, у 1916 р. російська армія хоча й домоглася суттєвих успіхів завдяки Брусилівському прориву, втім не змогла їх стратегічно використати з користю для себе. Але й держави Центрального блоку того ж року зрозуміли, що Східний фронт можливо утримувати лише коштом великих втрат, перемога навіть не майоріла на горизонті, адже у разі наступу російські війська відійдуть у глиб території і всі зусилля знову підуть намарне. На Західному фронті ситуація в цей час не була кращою. Масштабні військові кампанії, які ми сьогодні називаємо Верденською операцією та битвою на Соммі, ні на йоту не змінили стратегічний баланс сил. Тому не випадково, що у західній історіографії 1916 р. ще називають як роком втрачених ілюзій (year of lost illusions)⁴.

Проте з початком 1917 р. уряди усіх воюючих країн не змогли зберегти стабільність поза межами лінії бойових зіткнень. Внутрішні конфлікти (соціальні, національні, релігійні тощо), які впродовж 1914-1916 років керівництву цих держав вдаватиметься залагоджувати, у 1917 р. вже не зможуть нейтралізувати. Найбільш яскравим прикладом цього був початок Російської революції 1917 р., оскільки ці події стануть викликом для усіх політичних режимів – можливість розгортання революції та громадянської війни. До того ж відлуння революційних процесів в Росії було відчутним і на Західного фронті. Упродовж 1917 р. близько 2/3 тогочасної французької армії охопили солдатські бунти, під час яких висувалися як соціальні вимоги, так і заклики до припинення війни. Також зазначимо, що конфлікти соціального характеру, які почали набирати обертів з 1917 р. у Європі, триватимуть ще на початку 1920-х рр.

Слід вказати на ще одну характерну рису, яку виокремлює Джей Вінтер та надає їй ключову роль. Якщо держава, як інститут у 1914-1916 рр. володіла монополією на використання насилля, то впродовж 1917-1923 рр. вона втратила своє одноосібне право застосовувати цей ресурс. У вказаний вище

період насильство будуть використовувати як парамілітарні структури, так і різноманітні державні утворення, що постануть на просторах колишніх континентальних імперій. Іншими словами – цивільне населення також починає використовувати цей ресурс. Мотиви його застосування були різними – від спроб легітимізації владних амбіцій тієї чи іншої політичної сили до боротьби з більшовицького загрозою⁵.

Крім того, що держава втратила монополію на використання апарату примусу, саме насильство зазнало суттєвих змін, які Дж. Вінтер називає «революцією насильства» (revolution in violence). Якщо раніше головним об'єктом проти якого використовували цей ресурс у 1914-1916 рр. були солдати інших армій, то починаючи з 1917 р. і до 1923 р. цивільне населення ворожих країн перетворилося на головного ворога. Але така участь цивільних призвела до більшої жорстокості, яку відомий американський науковець Джордж Мосс назвав «бруталізацією війною». Характерною ознакою такої боротьби була наповненість різними ідеологіями, коли війна стає революцією, а революція – війною. Так само в 1914-1918 роках з'являється нова реальність, коли держави легітимізують масові вбивства, а ненависть стає раціонально обгрунтованою. Таким чином, на погляд Дж. Вінтера, Перша світова – це політичний конфлікт, тоді як «Друга» Перша світова – війна на винищення. Іншими словами, 1914-1916 рр. – світове протистояння між великими державами, а 1917-1923 рр. – постімперський конфлікт, у якому перепліталися революції, контрреволюційні перевороти, громадянські та національно-визвольні війни, міжетнічні конфлікти, соціальні вибухи тощо⁶.

Ще однією характерною ознакою, на яку вказує Дж. Вінтер, є масовий голод, що став здобутком саме «Другої Великої війни». Ця проблема була актуальною як під час бойових дій, так і у післявоєнні роки. Серйозні труднощі з продовольством у багатьох воюючих держав починаються з 1917 року. Можемо згадати, що саме нестача продовольства і проблеми з його постачанням стали приводом до початку революційних подій в Росії, Німеччині тощо⁷.

Однак перед нам постає слушне запитання – що призвело до того, що збройна боротьба у 1917-1923 рр. була відмінною за своєю сутністю? На думку Дж. Вінтера, однією з причин

для пояснення цієї відмінності є вплив тотальної війни. У своїх працях американський історик детально аналізував це явище. Тому зараз ми лише вкажемо на характерні риси цього феномену: масове залучення людей до військових дій; трансформація держави як інституту; створення прямих та непрямих зв'язків між фронтом та тилом; «мобілізація уяви»; культурна підготовка ненависті, звірств, геноциду тощо. Тому саме тотальна війна підготувала підґрунтя для початку «Другої Великої війни»⁸.

Слід зазначати, що такий підхід західного дослідника не є бездоганим та викликає у нас деякі критичні судження. Зупинимось на двох з них. По-перше, намагання сформувані теоретичну будову для опису військових конфліктів, що мали місце на території колишніх імперій у 1917-1923 рр. (Німецької, Австро-Угорщини, Російської і Османської) були й раніше. Скажімо, ще в 1980-х рр. у зарубіжній історіографії з'явилися терміни «геополітична революція», «східноєвропейська революція» чи «східноєвропейська громадянська війна» для означення подій та процесів, що мали місце на цих територіях впродовж вказаного вище періоду⁹. Також були спроби розглянути ці події в значно ширшому контексті. Скажімо, відомий західний вчений Андреа Граціозі розглядає усі ці явища в контексті так званої «війни революції» в Європі у 1905-1956 роках¹⁰. Як бачимо, наукова конструкція американського історика не є першою спробою осмислення подій 1917-1923 рр.

По-друге, викликає нарікання кінцева дата – 1923 рік. Дж. Вінтер стверджує, що події у Смірні (Ізмірі) слід вважати завершенням «Другої Великої війни», адже насильство, яке є ключовим у концепті вченого, пішло на спад. Проте якщо ми розширимо наші географічні межі дослідження, то побачимо, що 1923 р. аж ніяк не є рубежем припинення насильства. Так, у Центральній Азії воно піде на спад тільки після 1926 року. Яскравим підтвердженням цього є дослідження британського вченого Джонатана Смела, який вивчає вказаний вище регіон впродовж 1916-1926 років. На думку англійського історика, «Російські громадянські війни» - це складне поєднання війн і конфліктів, в імперії що розпадається, а також вбирає не тільки (а часто і не стільки) російську, але й неросійську більшість

населення колишньої Російської імперії, так само як і жителів держав, що є сусідами – від Фінляндії, Польщі, Румунії та через Туреччину, Іран, Афганістан, до Китаю, Монголії та Кореї. Те, що відбувалося на просторах колишньої імперії Романових, Дж. Смел називає «новою смутою», підкреслюючи, що досліджувана ним доба була часом потрясінь не тільки для Росії, але й світу¹¹.

Підбиваючи підсумки аналізу концепції «Другої Великої війни» 1917-1923 рр. знаного американського дослідника Дж. Вінтера, ми хочемо зупинитися на двох аспектах. По-перше, такий підхід західного дослідника є намаганням розширити наші уявлені як про Першу світову, так і піддати критиці деякі застарілі інтерпретації цих подій. По-друге, на думку Дж. Вінтера, яку ми поділяємо, саме баталії 1914-1923 рр. підготували основу для усіх тих жахів (голокоств, етнічні чистки тощо), що мали місце у роки Другої світової війни.

Примітки:

1. Фассел П. Великая война и современная память / П. Фассел. – СПб.: Изд-во Европейського університета в Санкт-Петербурзі, 2015. – 470 с.

2. Santanu Das, Gerhard Hirschfeld, Heather Jones, Jennifer Keene, Boris Kolonitskii, Jay Winter. Global Perspectives on World War I. A Roundtable Discussion, in: Zeithistorische Forschungen // Studies in Contemporary History. – 2014. – 11. [Інтернет ресурс]. – Режим доступу: <https://zeithistorische-forschungen.de/1-2014/id%3D5009> (дата перегляду – 3.10.2018).

3. Winter J. The Second Great War, 1917-1923 // Revista Universitaria de Historia Militar. – 2018. – Vol. 7. - N° 14. - P. 160-179.

4. Дорнік В. Війна у Східній Європі 1914-1919 рр. / В. Дорнік // Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки. – К.: Ніка-Центр, 2015. – С. 74.

5. Winter J. The Second Great War, 1917-1923 // Revista Universitaria de Historia Militar. – 2018. – Vol. 7. - N° 14. - P. 160-179.

6. Кісь Н. «Друга Велика війна» або, «Друга» Перша світова війна / Н. Кісь // Zaxid.net. – 2018, 7 вересня. [Інтернет ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/druga_velika_viyna_abo_druga_persha_svitova_viyna_n1465186 (дата перегляду - 5.10.2018).

7. Winter J. The Second Great War, 1917-1923 // Revista Universitaria de Historia Militar. – 2018. – Vol. 7. - № 14. - P. 170-172.

8. Winter J. The Second Great War, 1917-1923 // Revista Universitaria de Historia Militar. – 2018. – Vol. 7. - № 14. - P. 173-177.

9. Корнат М. Сім років. Геополітична революція в Центрально-Східній Європі (1914-1921) / М. Корнат // Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.): Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 1–2 червня 2017 р.). – Київ–Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2017. – С. 70-82.; Jochen Böehler. Civil War in Central Europe, 1918-1921. The Reconstruction of Poland. – Oxford University Press, 2018. – 272 p.

10. Граціозі А. Війна і революція в Європі, 1905-1956 рр. / А. Граціозі. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 350 с.

11. Smele J. The «Russian» Civil Wars, 1916-1926. Ten Years That Shook the World. – London, 2015. – 423 p.

Mykola Hlibischuk

The concept of the «Second Great War 1917-1923» Jay Winter

This essay presents a bifurcated interpretation of the history of the Great War, dividing it into two parts, the first lasting from 1914 to 1917, the second continuing from 1917 to

1923. In this way, I register developments in historiography in which two major changes have occurred in recent years: first, a shift of the geographical epicenter of the war from Paris to Warsaw, and secondly, a shift in the chronology of the war recognizing its failure to end in 1918. The interpretation posits that there was a crisis in 1917 which separates the first three years of the conflict from the years that followed, and was largely the result of powerful economic and demographic pressures which destabilized all the combatants, but more so the Central powers than the Allies. This crisis abated somewhat in the west in 1918 but continued in an exacerbated form for the following five years. Hatred, hunger, and class conflict were radicalizing elements in the disorder of the post-Imperial world, set adrift by the collapse of the Hohenzollern, Habsburg, and Ottoman empires. Post-imperial violence was endemic in these regions,

merging civil war, ethnic conflicts, and national conflicts which played out in this, the Second Great War. My claim is that the passage from war-time crisis to post-war and post-Imperial violence was seamless, and part of one complex but distinctive phase of European history, starting in 1917 and terminating more or less in 1923. Thus among the legacies of the two Great Wars of 1914-17 and 1917-23 was the creation of an elision between war and civil war precipitating an avalanche of violence extending from one period of global conflict to another. The result was a degeneration of warfare from an institution bounded by political and legal limits into a field of force in which whole peoples could disappear from the face of the earth. Just as the Armenian genocide was the direct outcome of the logic of the total war of 1914-17, the Holocaust was the final statement of the ferocity of total civil war; that form of violence which emerged during the second Great War of 1917-1923.

Key words: *Great War, second Great War, Jay Winter, post-imperial violence.*

Надійшов до редколегії 03.12.2018 р.